

ZAFER DUYGU

Tarihçi, yazar ve akademisyen Zafer Duygu, Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü mezunudur. Aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü'nden yüksek lisans ve doktora dereceleri almıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nde Duke University Religious Studies Bölümü'nde Post-Doktora yapmıştır. 2017 yılında Felsefe ve Din Bilimleri alanında Doçent olmuştur. Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Dinler tarihi alanında kaleme aldığı kitap ve makalelerle, yurt içinde ve dışında verdiği konferans ve seminerlerle ve katıldığı televizyon ve radyo programlarıyla tanınmaktadır. Evli ve bir çocuk babasıdır. Kitaplarından bazıları şöyledir:

- *İsa, Paulus, İnciller: Hristiyanlık Neden ve Nasıl Ortaya Çıktı?*
- *İslam ve Hristiyanlık: Hristiyanlara Göre İki Dinin Karşılaşması ve İlk Etkileşimler*
- *İnciller Güvenilir Metinler midir? Metodolojik ve Karşılaştırmalı Analizler*
- *Hristiyanlık ve İmparatorluk: Geç Antik Çağ'da Kilise-Devlet İlişkileri ve Kristoloji Paradigmaları*
- *Süryani Tarih Yazıcılığında Geç Antik Çağ: Hristiyanlık, İslam, Siyasi Tarih*
- *Nikomedea ve Hristiyanlık: İlk Beş Yüzyıl*
- *Süryanilerde Tarih Yazıcılığı*
- *Süryaniler: Kimlik, Din, Literatür (ed., Kutlu Akalın ve Umud Var'la birlikte)*
- *Kristolojiye Giriş (ed., Kutlu Akalın'la birlikte)*
- *Süryani Literatürü (ed., Kutlu Akalın'la birlikte)*

X : @DuyguZafer

Academia : <https://deu.academia.edu/ZaferDuygu>

ZAFER DUYGU

MERYEM OĞLU İSA NASIL TANRILAŞTIRILDI?

ANTİK ÇAĞ'DA DİNLERİN,
KÜLTÜRLERİN VE METİNLERİN
SINIRLARINDA BİR ARAŞTIRMA

MERYEM OĞLU İSA

NASIL TANRILAŞTIRILDI?

KUTADGU / KÖK - İNANÇ - HRİSTİYANLIK

Yayınevi Editörü : Ramazan Serhat Aslan

Yayın Yönetmeni : Muhammed Yasin Can

Yayınevi Ser. Nu. : 53697

Meryem Oğlu İsa Nasıl Tanrılaştırıldı?

ISBN | 978-625-98851-2-4

Kutadgu Yayınları'nın 12. eseridir.

Zafer Duygu tarafından kaleme alındı.
İsmail Özcan editörlüğünü üstlendi.
Firdevs Erva Genç son okumasını gerçekleştirdi.

Kapak **Zeyd Karaaslan** tarafından tasarlandı.
Mizanpaj **Duran Aydos** tarafından yapıldı;
metinde 11 punto Baskerville fontu kullanıldı.

1. Baskı, 1. Edisyon, Aralık 2023, İstanbul

© Bu kitabın yayın hakları anlaşmalı olarak Kutadgu Yayınları'na aittir.

Baskı, Yılmaz Basımevi (Mat. Ser. Nu: 49749)

KUTADGU

Aziz Mahmud Hüdayi Mah. Tepsi Fırını Sok. No:9/3

Üsküdar/İstanbul

0 850 304 17 58

kutadgu.com.tr

iletisim@kutadgu.com.tr

@kutadgu_m (twitter, instagram, youtube)

İÇİNDEKİLER

<i>Kısaltmalar</i>	12
<i>Sunuş</i>	13
<i>Teşekkür</i>	15
<i>Önsöz</i>	17
Giriş	23
1. Amaç ve Teorik Çerçeve (Sınırlar)	24
2. Metot (Usûl)	32
MİTOLOJİ VE TARİH: İSA'YA YAŞARKEN TAPILIYOR MUYDU?	37
1. Mesih Probleminin Tanımı ve Arka Plânı	41
1.1. Mesih Problemi Nedir?	41
1.2. Mesih Probleminin Arka Plânı	47
2. Kilise'nin Mesih'e ve Havariler Çağı'na Dair Resmî Anlatıları	57
2.1. Kilisenin Resmî Kabulleri	57
2.2. Kilisenin Kabullerini Çürütür Nitelikte Kanıtlar	63
3. "Tarihsel İsa" Araştırmalarında İsa	73
3.1. Tarihsel (Beşer) İsa'nın Kilise'nin (İlâhî) Mesih'inden Ayrılması Zarureti	73
3.2. Tarihsel İsa Araştırmaları İsa Hakkında Ne Söylemektedir?	78

4. Kur'ân'da İsa ve Hristiyanlık	87
4.1. Kur'ân'da Ehl-i Kitab, İsa, Hristiyanlar ve "Tasdik" İlişkisi	88
4.2. Paulus'un İddialarına Karşı Kur'ân'dan Çıkarımlar	93

II

TANRILAR VE İNSANLAR:

ANTİK ÇAĞ'DA DİNLERİN SINIRLARI

1. Pagan Dünya ve Paganların "Tanrılar" Tasavvuru	113
1.1. Pagan Tanrılarında Temel Özellikler	117
1.2. Pagan Mitolojilerinde Tanrılaşan İnsanlar, İnsanlaşan Tanrılar	122
2. Yahudiliğin Paganizm ile Sınırları: Tevhid ve Yasa	137
2.1. Yahudilikte Tanrı ve Yasa Nosyonu	139
2.2. Yahudilere Göre Paganlar, Paganlara Göre Yahudiler	145
3. Yunan Kültür Dünyası ile Yahudiliğin Buluşması: Helenistik Yahudilik	151
3.1. Yahudilerin Erken Tarihleri	156
3.2. Yahudilerin Yunan Kültürüyle İlk Temasları	161
3.3. Yahudi Kültür ve İnanç Dünyasında Baskın Form Olarak Helenistik Yahudilik	173
4. Ortodoks Yahudiliğin Helenistik Yahudilikle Mücadelesi	187
4.1. Makkabiler ve Zelotlar	188
4.2. Helenistik Yahudiliğin Kültürel ve Sosyal Psikolojisi	194
5. İsa'nın İlk Cemaatinde Helenistik Yahudiler ve Ortodoks Yahudiler	207
5.1. Zekeriya, Yahya, İsa ve Havariler Nasıl Yahudilerdi?	207
5.2. İsa'nın Cemaatinde Kırılma: Elçilerin İşleri 6:1-8:1 ve 21:17-24 Ne Söylemektedir?	231

III	KİLİSENİN İSA'YI	
	“TANRI” İLAN ETMESİ SÜRECİ	241
	1. Paulus'un Helenistik Kaynakları ve İsa'yı	
	“Beşer Üstü” Statüye Yüceltmesi	249
	1.1. Paulus'un Muhtemel Siyasî Boyutu	251
	1.2. Paulus'un Yasa'dan Bağımsız ve	
	Mesih Merkezli Din Paradigması	263
	1.3. Paulus'un İsa'nın Kristolojik Değerini Beşer Üstü	
	Statüye Yüceltmesi	278
	1.4. Paulus'un Helenistik Kaynakları:	
	Gnostisizm ve Gizem (Sır) Dinleri	302
	2. Hristiyan Kutsal Yazılarında İsa'nın	
	“Beşer Üstü” Statüye Yüceltilmesi	355
	2.1. Sinoptik Problem ve Markos'un Önceliği:	
	İsa'nın Sinoptik İncillerde Yüceltilmesi	369
	2.2. Yuhanna İncili:	
	Yüksek Kristoloji ve “Tanrısal” İsa	402
	3. Kilise Çevrelerinde İsa'nın	
	“Beşer Üstü” Statüye Yüceltilmesi	413
	3.1. Philo'dan (ö.M.S.50?) Plotinos'a (ö.M.S.270):	
	Logos ve Hypostasis Nosyonları	413
	3.2. Erken Hristiyanlıkta Kristoloji Tartışmaları	426
	3.3. “Teslis”: Kilisenin 4'üncü Yüzyılda	
	İsa'yı “Tanrı” Olarak İlan Etmesi	439
	3.4. Kilisenin İdeolojik Tarih Yazımı	455
	Sonuç	463
	<i>Kaynakça</i>	473
	<i>Dizin</i>	501
	<i>Atrf ve Bilgi Sayfası</i>	518

Allah şunu da söyledi:

Ey Meryem oğlu İsa! “Allah’ın yanında beni ve annemi de iki tanrı olarak kabul edin’ diye insanlara sen mi söyledin?” İsa dedi ki: “Hâşâ! Tesbih ederim seni. Hakkım olmayan bir şeyi söylemek benim haddime değildir. Onlara, senin bana emrettiğın şu sözden başka bir şey söylemedim: ‘Benim Rab-bim ve sizin de Rabbiniz olan Allah’a kulluk edin.’”

Mâide, 116

İsa şöyle karşılık verdi:

En önemlisi şudur: “Dinle, ey İsrail! Tanrımız Rab, bir tek Rab’dır.”

Markos, 12:29; Krş. Yasa’nın Tekrarı 6:4

Ayşe Dönmez'e...

Kısaltmalar

ABD	Anabilim Dalı
ANF	<i>Ante-Nicene Fathers</i>
Ant.	Iosephus, <i>Antiquities</i>
Bk.	Bakınız / bakılabilir
CBQ	<i>The Catholic Biblical Quarterly</i>
CHJ	<i>The Cambridge History of Judaism</i> (C.2) (Davies-Finkelstein, eds.)
Dan.	Danışman
DİA	<i>Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi</i>
DTS	<i>Dinler Tarihi Sözlüğü</i> (Eliade-Coulliano, eds.)
Haz.	Hazırlayanlar
HTR	<i>The Harvard Theological Review</i>
İAD	<i>İslam Araştırmaları Dergisi</i>
İFD	<i>İlahiyat Fakültesi Dergisi</i>
İİFD	<i>İslamî İlimler Fakültesi Dergisi</i>
J. Enc.	<i>The Jewish Encyclopedia</i>
JBL	<i>Journal of Biblical Literature</i>
JQR	<i>The Jewish Quarterly Review</i>
JSJ	<i>Journal for the Study of Judaism in Persian, Hellenistic and Roman Period</i>
Krş.	Karşılaştırınız / karşılaştırılabilir
N. Test.	<i>Novum Testamentum</i>
OAS	<i>Oxford Antik Çağ Sözlüğü</i> (Howatson)
Ps.-Clem. Hom.	<i>Pseudo-Clementine Homilies</i>
Ps.-Clem. Rec.	<i>Pseudo-Clementines Recognitions</i>
SBD	<i>Sosyal Bilimler Dergisi</i>
SBE	<i>Sosyal Bilimler Enstitüsü</i>
SBED	<i>Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi</i>
TDVY	<i>Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları</i>
Wars	Iosephus, <i>History of the Jewish Wars</i>

Sunuş

Erken dönem Hristiyanlık alanında kaleme aldığı hatırı sayılır eserleriyle maruf Zafer Duygu'nun kendi çalışmalarının bir şahikası niteliğinde olan *Meryem Oğlu İsa Nasıl Tanımlaştırıldı?* kitabını Kutadgu olarak yayınlamanın kıvancını yaşıyoruz. Zafer Duygu'nun bu kitabının Türkiye'deki dinler tarihi alanında önemli bir boşluğu dolduracağını ve benzer nitelikte telif eserleri teşvik edeceğini bilmek bu eseri yayınlamamızdaki temel motivasyonları oluşturuyor. Öte yandan bu eserin, Kutadgu adına özeldir dinler tarihi ve genelde *oksidentalist* çalışmalara katkı sağlayacak bir katalogun işaret fişegi olarak görülmesi gerektiğinin de altını çizmek isterim.

Eserin yayınlanma sürecinde birçok kolaylık sağlayan ve sıcak bir iletişim yakalamamıza imkan veren kitabın sahibi Zafer Duygu'ya, metnin editörlüğünü üstlenerek kitabın son halini almasında emeği olan İsmail Özcan'a ve titiz okumasıyla metne son dokunuşları yapan Firdevs Erva Genç'e Kutadgu olarak teşekkürü bir borç biliriz.

Kutadgu'da nice kitaplarda görüşmek üzere,
İyi okumalar.

R. Serhat Aslan

Teşekkür

Tüm eserler gibi elinizdeki bu eser de önemli yardımlar sayesinde ortaya konulmuştur. Kitabın editörlüğü görevini tereddütsüz kabul eden, ihtiyaç duyduğum hiçbir zaman hiçbir yardımı benden esirgemeyen ve özellikle basım öncesi süreçte bir türlü bitmeyen yoğunluğu benimle aynı ölçüde paylaşan kıymetli İsmail Özcan'a çok şey borçluyum. Çok kısa bir zamanda yoğun bir emekle metnin son okumasını yapma nezaketi gösteren değerli meslektaşlarım ve arkadaşlarım Kübra Sultan Sevgi ve Mehmet Ali Sevgi'ye, ayrıca Kutadgu Yayınları adına bu eserin basımı için büyük heyecan duyan, bunu bana daima hissettiren ve ilk andan son güne kadar bu zor sürecin her aşamasıyla yakından ilgilenen R. Serhat Aslan'a minnettarım. Yunanca çevirileri kontrol eden değerli dostum ve meslektaşım Umut Var'a teşekkür ederim. Bana ve kitabıma ilgi gösteren ve özellikle basım öncesinde yaşanan gecikmelere rağmen sabrını ve anlayışını esirgemeyen Kutadgu Yayınları'na müteşekkirim.

Böyle bir eseri oluşturmanın tarifsiz heyecanını bana herkesten çok okurlarım verdiler. Uzun zamandır bu eserin basılmasını sabırsızlıkla bekleyen, bunu da bana çeşitli vesilelerle bildiren Edirne'den Kars'a kadar tüm okurlarıma saygı ve selamlarımı gönderiyorum. Çalışma masasında geçen bir ömrü benimle paylaşan, sabır ve anlayışla beni destekleyen ve her zaman yanımda olduklarını bana hissettiren sevgili eşime ve canım oğluma çok şey borçluyum. Annem, babam ve kardeşim başta olmak üzere ihtiyaç duyduğum her an bana omuz vererek bu eserin ortaya çıkması için çalışma imkânlarımı genişleten tüm yakınlarıma çok teşekkür ederim.

Allah'a Őükürler olsun! Bir eseri daha bitirebilmeyi bana nasip etti. Umarım okuyan herkes, fakat özellikle de genç kardeşlerim için yararlı bir eser olmuştur. Eserdeki her türlü kusur ve hata yalnızca bana aittir.

Önsöz

Dinler tarihi alanında “ilâhî dinler” veya “semâvî dinler” gibi ifadelerin kullanılmasına haklı gerekçelerle itiraz edilmektedir. Hakikaten, kendisini “beşeri” addeden hiçbir din yoktur. Ancak yine de “ilâhî dinler” tabirinden “vahiy merkezli” ve “tek tanrıcı” oldukları kabul edilen Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm’ın anlaşıldığı da ortadadır. Bir taraftan, bu üç dinin öğretilerinde önemli ölçüde benzerlikler mevcuttur. Örneğin yalan söylemek, zina etmek veya insan öldürmek her üç dinde de haram kılınmıştır. Aynı şekilde her üç dinin de mabut olarak Allah’a dikkat çektikleri açıktır. Fakat öte taraftan, bu üç dinin birbirlerinden ayrılıp birbirlerini tekzip ettikleri yönler de çoktur. Bu itibarla hemen akla gelen anlaşmazlık konularından biri İsa’dır. İsa, acaba herkes gibi beşer miydi, yoksa “tanrısal” bir varlık mı? O, diğer dünyevî canlılar gibi sınırlara ve kusurlara tabi bir fani miydi, yoksa sınırsız güce sahip tapılacak bir “tanrı” olarak mı kabul görmüştü? İşte, İsa hakkında başlıca anlaşmazlık konusu budur.

Bazı detaylarını daha sonra göreceğimiz gibi, hem Müslümanların kutsal kitabı olan Kur’ân hem de Hristiyanların kutsal metinlerini içeren Yeni Ahit, İsa ve öğretilerinden bahseden pek çok kayıt içermektedir. Bu kayıtlar, belirli bir ölçüde, Müslümanların ve Hristiyanların İsa hakkındaki görüşlerini belirlemiştir. Hristiyanlara göre İsa, “kurtarıcı” niteliğe sahip “göksel” bir Mesih’tir ve “Tanrı Oğlu” unvanını haizdir. Mesih, Hristiyanlara göre, tanrısal esası, yani ulûhiyeti (*ousia*) oluşturan üç ilkedenden veya prensipten (*hypostasis*, uknum) biridir. Böylece Mesih, Hristiyan öğretilerinde her bakımdan Tanrı’yla eşitlenir ve tam bir “tanrı” olarak değer görür.

Dolayısıyla kilisenin geleneksel anlayışında Mesih'e tapılmaktadır. Hristiyanlık, bu nedenle *kristosentrik* (Mesih merkezli) bir din hüviyeti taşımaktadır.

Müslümanlara göre İsa, Yahudi peygamberler zincirinin bir halkasıdır. Çünkü İsa, Kur'an'da kendisinden bahsedilen önemli bir nebidir. Bu nedenle o, Müslümanların gözünde özel bir yere sahiptir ve Müslümanlardan hürmet görmektedir. Fakat İsa'nın "ilâhî" diye nitelenip Tanrı'yla eşitlenmesi Müslümanlar açısından çok tehlikeli bir anlayıştır. Çünkü *teo-sentrik* (Tanrı merkezli) bir din olan İslâm'a göre, İsa'nın Tanrı'ya ortak koşulması şirk ve küfürle eş değerdir. Kur'an'da da bu durum açık biçimde ifade edilmektedir. Kısaca, Müslümanların algısında İsa asla tapılacak bir varlık değildir; ama tapılacak varlığa (Allah'a) işaret etmiş beşer bir elçidir.

Müslümanların ve Hristiyanların bu karşıt fikirlerine ilaveten, Yahudiler tarafından kaleme alınmış eski bazı kaynaklarda da İsa'dan bahsedilmektedir. Yahudiler, sözü geçen bu eserlerde İsa'yı kendi aralarından çıkan ve sonradan "sapkın" yol tutan "büyücü" ve "aldatıcı" bir şahsiyet olarak resmetmişlerdir. Talmud kabilinden Yahudi kaynaklarına göre İsa, bu nedenle Yahudilerce infaz edilmiştir. Tahmin edileceği gibi Yahudiler, İsa hakkında ne Hristiyan âleminin ulûhiyet iddiasını paylaşmışlar ne de Kur'an'ın peygamberlik vurgusunu kabule yanaşmışlardır.

İsa meselesi, farklı din mensuplarının kendilerine özgü kabulleriyle sınırlı değildir. İsa, yaklaşık iki bin yıldır çeşitli sohbetlerin, ibadetlerin, kaleme alınmış birçok eserin, özellikle 18'inci yüzyıldan itibaren ise daha ciddi bilimsel araştırmaların konusudur. Hiç şüphesiz "Aydınlanma Dönemi" İsa araştırmaları alanında kırılma noktası teşkil etmiştir. "Aydınlanma" sonrasında İsa hakkında yapılan araştırmalar nicelik itibarıyla çoğaldığı gibi, eski dönemlerden farklı olarak

yeni metot ve tekniklerin ortaya konulmasıyla nitelik açısından da dikkate şayan gelişmeler olmuştur.

İşte bu noktada bir hakikate vurgu yapmak gerekir: İsa hakkında modern dönemde rasyonel temelde ve çeşitli metotların yardımıyla yapılan araştırmaların sonuçları, her şeyden önce kilisenin Mesih'e ilişkin geleneksel tanımlarıyla ve kabulleriyle tezat oluşturmaktadır. Bir başka deyişle, yapılan araştırmalarda kilisenin Mesih hakkındaki iddiaları çürütülmektedir. Peki, ama nasıl? Bu alanda çalışan uzmanların çok büyük bir çoğunluğuna göre, İsa yaşamı sırasında herkes gibi bir beşerdi. Üstelik o, kendisi hakkında hiçbir zaman "tanrılık" iddiasında bulunmamıştı. Havarileri de içeren ilk cemaat ise İsa'yı asla "tanrı" olarak görmemiş, ona öğretmenleri ve liderleri olarak iman etmişlerdi. İsa'nın "tanrısal" statüye yüceltilmesi ise İsa'dan sonraki dönemlerde olmuştu. Gerçekten modern araştırmalara göre, İsa'nın tedricen "tanrısal" statüye yüceltilerek en sonunda Tanrı'yla eşitlenmesi sonraki yüzyılların bir gelişmesiydi. Dolayısıyla, yaşamı sırasında beşer olan İsa zamanla "tanrı" yapılmıştı. Kur'an'ın bu gerçeğe aynen bu şekliyle ve bizzat İsa'nın ağzından dikkat çekmesi ise oldukça ilginçtir (Mâide, 116-118).

Hani Allah, "Ey Meryem oğlu İsa! İnsanlara, 'beni ve annemi, Allah'ın peşi sıra iki ilah edinin' diye sen mi dedin" dediği zaman, (İsa) "(Haşa)! Sen yücesin. Hakkım olmayan şeyi söylemek bana yakışmaz. Ben onu söyledim sen onu elbette bilirdin. Sen bendekini bilirsin, (oysa) ben sende olanı bilemem. Şüphesiz ki gizlilikleri bilen ancak sensin sen" demiş olacaktır. "Ben onlara, yalnızca senin bana emrettiğin (şu esas) söyledim: 'Benim de Rabbinizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin!' İçlerinde bulunduğum sürece durumlarına şahittim. Beni vefat ettirince artık onlar üzerinde gözetleyici yalnız sen oldun. Sen her şeye şahitsin.

Böylece, hem modern dönemde yazılan bilimsel araştırmalardan hem Kur'an'ın verilerinden hem de ironik biçimde Yeni Ahit'in birçok pasajından hareketle İsa'nın ölümü sonrasında "tanrı" statüsüne yüceltiildiği sonucuna ulaşmak kaçınılmazdır. Öyleyse, M.S. 1'inci yüzyıl başlarında Meryem adlı hanımdan doğan, yaşamı sırasında İudaea ve civarında kendisinin de mensubu olduğu İsrailoğulları kavminin ıslahına uğraşan, Tevrat (Tora) hakkında vaazlar veren ve açıkça "Yasa Öğretmeni" olarak hareket eden İsa, ölümü sonrasında hangi faktörlerin devreye girmesiyle "tanrısalsal" statüye yükseltiilmiştir? Bugün Hristiyan dünyanın İsa'yı "kurtarıcı" bir kahraman olarak tanımladığını görüyoruz. İsa, hangi süreçte bir mitoloji kahramanına dönüş(türül)müş ve tapılacak bir varlık olmuştur? İşte, bu sorulara rasyonel ve anlaşılır cevaplar verebilme endişesi elinizdeki bu eserin ortaya konulmasında başlıca motivasyon kaynağıdır. Dolayısıyla, *Meryem Oğlu İsa Nasıl Tanrılaştırıldı? Antik Çağ'da Dinlerin, Kültürlerin ve Metinlerin Sınırlarında Bir Araştırma* ismini taşıyan bu eseri kaleme alırken temel amacım; yaşıırken herkes gibi beşer olan ve kendisi hakkında "tanrılık" iddiasında bulunmayan İsa'nın, ölümü sonrasında niçin ve nasıl "tanrısalsal" statüye yüceltiildiğini tartışmak ve açıklamak olmuştur.

Okurlarım yakinen bilirler ki, önceki eserlerimde İsa'nın şahsiyetini, öğretilerini ve özgün takipçilerinin kimler olduğunu detaylı olarak ele almış ve anlatmıştım. Bu kitapta ise daha ziyade, İsa'nın içinde yaşadığı dönemin koşullarına odaklanıp "tarihsel bağlam" merkezli bir okuma yapacağım. Bir başka deyişle eserde; İsa'dan önceki ve sonraki dönemlerin anlayışlarını ve bazı kavramlarını açıklayarak İsa'nın "tanrı" ilan edilmesine yol açan faktörleri o dönemin koşulları içinde analiz etmeye çalışacağım.

Bu sorunun olası yanıtlarını ararken kendi dinî ve felsefi kanaatlerimden hareket edecek değilim; daha ziyade ve mümkün olduğunca tarihsel-bilimsel araştırma imkânlarından yararlanacağım. Bu itibarla araştırmada, önce İsa'nın yaşamı sırasında ve ilk cemaati nezdinde nasıl algılandığını hem bilimsel araştırmaların sonuçları hem de Kur'ân'ın ve Yeni Ahit'in bazı verileri ışığında ortaya koyacağım. Sonrasında, Antik Çağ Dünyası'nın dinî, felsefi, kültürel, entelektüel ve politik yapısını (bazen Yahudilik bağlamında) çözümleme arayışına gireceğim. Çünkü bu karmaşık yapı ile geleneksel Hristiyanlık(-ın Mesih'e ilişkin kabulleri) arasında birçok açıdan yakın ilgi bulunmaktadır. Sonrasında ise İsa'yı "beşer üstü" statüye yücelten faktörleri ele alacağım ve her birini kendi tarihsel bağlamları içinde analiz etmeye çalışacağım. Böylece bu eserde, kilisenin Mesih anlayışını tarihsel bağlam (İng. *historical context*) içinde anlam(landırım)ak amacındayım. En sonunda, eseri kaleme alırken ulaştığım yargıların çerçevesini "Değerlendirme ve Sonuç" kısmında çizeceğim.

Kanaatimce okur, bu eseri bitirdiğinde, beşer bir peygamber ve gezginci bir vaiz hüviyetinde sahnede yer alan İsa'yı, onun ölümü sonrasında "tanrısal" statüye yücelten faktörler hakkında bilgi ve kanaat sahibi olacaktır. Okur, Hristiyanlığın dayandığı dinî, kültürel ve entelektüel kaynakları görmek suretiyle bu dinin oturduğu zemini daha doğru takdir etme imkânı da bulacaktır. Böylece okur, tarihsel bir şahsiyet olarak İsa ile Mesih'i "tanrı" kabul eden bugünkü geleneksel Hristiyanlık arasında hangi ölçüde ilgi bulunduğu yahut kurulabileceği sorusunu, rasyonel ölçütler ışığında yanıtlayabileceği bir birikim edinebilecektir. Ancak tüm bu kazanımlar için okur, eseri sabırla, ısrarla, dikkatle ve sonuna kadar takip etmeli, teknik detaylar veya herhangi başka bir sebeple kitapta sıkıcı bulması muhtemel yerlerde bile bu sabırdan ve ısrardan vazgeçmemelidir.

Kaleme aldığım bu mütevazı eserin eski ama çok önemli bir tartışma konusu üzerinden dinler tarihi alanına yeni bir soluk getirmesi, akademide entelektüel tartışmaları tetikle-mesi, dinler tarihi alanına meraklı okurlara ve ihtisas yapan gençlere derinlikli bakış kazandırması ve ayrıca genel olarak tüm okurların zihinlerindeki bazı soruları yanıtlaması en büyük temennimdir.

Doç. Dr. Zafer Duygu
Güzelbahçe, İzmir – 02.11.2023

Giriş

Bir eserin metodu (usûl), eserde ortaya konulacak yargıların ya da ileri sürülecek tezlerin hangi perspektife bağlı geliştiklerini göstermektedir. Eserin sınırları ise, onun kapsamını kronolojik, coğrafi, siyasî, dinî, kültürel ve entelektüel açılarından belirlemektedir.

Bir tarih çalışmasının akademik ya da bilimsel nitelik taşıması, bu çalışmanın belirli metotlar yardımıyla kaleme alınmasına bağlıdır. Zira bir tarihçimiz tarafından da ifade edildiği gibi, tarih alanında ciddi bir incelemenin meydana getirilmesi araştırma metotlarının bilinmesiyle ve kullanılmasıyla mümkündür.¹ Bununla birlikte araştırmanın belirli sınırlar dâhilinde yapılması da gerekir. Bu sınırlar, biraz da araştırılacak muhtevaya bağlı olarak bazen baştan belirlenebilir. Ancak bazen başlangıç aşamasında çerçevenin kesin şekilde çizilmesi mümkün olmayabilir. Bu durumda da ilk plânda esnek bir çerçeve oluşturulabilir; malzemenin tasnifinden sonra ise daha kesin hatlar ortaya konulabilir.²

Bu temel bilgilerden hareketle, “giriş” kısmında eserin sınırları ve metot boyutu hakkında kısa da olsa bazı hatırlatmalar yaparak başlamak istiyorum.

1 Mübahat S. Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1971), Ön Söz kısmı.

2 Kütükoğlu, *Usûl*, 37.

1. Amaç ve Teorik Çerçeve (Sınırlar)

Okurlarım iyi bilirler ki, bugüne kadar kaleme aldığım kitap ve makale çalışmalarında hem İsa hem havariler hakkında sahip olduğum kanaatleri dile getirdim. Bu itibarla İsa'nın ve havarilerin ana akım (bugünkü) Hristiyanlığın kurucusu sayılmayacaklarını anlattım.³ İsa'dan bir süre sonra tarih sahnesine çıkan Paulus adında tartışmalı bir "sözde" din vaizinin İsa'ya ve havarilerine ait öğretileri bilinçli şekilde tahrif ettiğine dair görüşlerimi paylaştım.⁴ Paulus'un Mesih hakkındaki açıklamalarını esas alan meçhul yazarlarca kaleme alınmış "kanonik" İncil metinlerinin (Matta, Markos, Luka, Yuhanna) İsa'yı ve havarilerini her zaman değilse de bazı örneklerde gerçeğe uyumsuz ve hatta çelişkili anlatıklarını yazdım.⁵ Bugünkü (ana akım) Hristiyanlık öğretisinin, Mesih'ten sonraki yüzyıllarda kilise bünyesinde yaşanan gelişme ve çatışmaların ürünü olarak doğup büyüdüğüne dikkat çektim.⁶ Hristiyanlığın Geç Antik Çağ'da parçalanmasına sebebiyet veren dinî ve entelektüel arka plânı belirli boyutlarıyla anlatmaya çalıştım.⁷ Doğrusunu söylemek gerekirse, tüm bu eserleri yazarken ifade ettiğim fikirler

3 Bu husustaki detaylar için bk. Zafer Duygu, *İsa, Pavlus, İnciller: Hristiyanlık Neden ve Nasıl Ortaya Çıktı?* 5. Baskı, (İstanbul: Düşün Yayınları, 2023).

4 Özellikle şu makaleme bk. Zafer Duygu, "Paulus: İsa Mesih'in Elçisi miydi?" *Cedrus: Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi* 7, (2019), 627-662; ayrıca bk. Duygu, *İsa, Pavlus, İnciller*.

5 Özellikle şu eserime bk. Zafer Duygu, *İnciller Güvenilir Metinler midir? Metodolojik ve Karşılaştırmalı Analizler*, 2. Baskı (İstanbul: Düşün Yayınları, 2022).

6 Detaylar için özellikle şu kitabıma bk. Zafer Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk: Geç Antik Çağ'da Kilise-Devlet İlişkileri ve Kristoloji Paradigmaları*, 2. Baskı, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2023).

7 Örneğin bk. Zafer Duygu-Kutlu Akalın (eds.), *Kristolojiye Giriş: Miafizit, Dyofizit ve Khalkedoncu Anlayışlar*, (İstanbul: Divan, 2018); Kutlu Akalın-Zafer Duygu (eds.), *Süryani Literatürü*, 2. Baskı (İstanbul: Kutadgu, 2023); ayrıca bk. Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk*.

aynı alanı çalışan birçok araştırmacıyla belirli ölçülerde paraleldir.

Nâsıralı İsa, dönemin süper gücü olan Roma İmparatorluğu'nun Akdeniz Havzası'nı kontrolü altında tuttuğu (*Pax Romana*) bir dönemde, Iudaea denilen bölgede, 1'inci yüzyılın ilk yarısında İsrailoğulları kavminin bir mensubu olarak yaşamıştı.⁸ Hristiyan kutsal metinlerince teyit edildiği üzere, İsa kendisi hakkında peygamberlik iddiasında bulunmuş, öğretisini de yaşamı boyunca sadece kendi kavmine tebliğ etmişti. Daha da önemlisi, İsa hiçbir zaman ve hiçbir yerde kendisi hakkında “tanrılık” iddiasında bulunmamıştı; Tanrı'ya ortaklığı bulunduğunu da söylememişti.⁹ Nitekim Hristiyan kutsal metinlerin birçok pasajına göre o, Tanrı'yı ontolojik bağlamda çok kesin çizgilerle kendi şahsiyetinden ayırmış, Tanrı'yı kendisi için de “Rab” diye niteleyerek O'nun kulu olduğunu belirtmişti. Bu hususta Yeni Ahit'in pek çok pasajı arasında şu örnek yeterli olacaktır:¹⁰

...İsa şöyle karşılık verdi: “En önemlisi şudur: Dinle, ey İsrail! Tanrımız Rab tek Rab'dir. Tanrının Rab'bi bütün yüreğinle, bütün canıyla, bütün aklınla ve bütün gücünle seveceksin. İkincisi de şudur: Komşunu kendin gibi seveceksin. Bunlardan daha büyük buyruk yoktur.” Bunun üzerine din bilgini, İsa'ya, “iyi söyledin, öğretmenim” dedi. “Tanrı tektir ve O'ndan başkası yoktur demekle doğruyu söyledin.”

İsa'nın katı monoteist tutumu, elinizdeki bu eserde de gö-

-
- 8 Okur, örneğin şu kıymetli eserde bu hususa dair pek çok detay bulacaktır: Graham Stanton, *The Gospels and Jesus*, 2. Baskı, (New York: Oxford University Press, 2002).
 - 9 Özellikle bu son hususta bk. Raymond E. Brown, “Does the New Testament Call Jesus God”, *Theological Studies*, 26:4 (1965), 545-573.
 - 10 Markos 12:29-35; krş. Yasa'nın Tekrarı, 6:4-9.